

УДК 94 (477)

Світлана Андрєєва

ЛИХВАРСТВО, ОБІГ КАПІТАЛІВ ТА РОБОЧОЇ СИЛИ МІЖ ЗАПОРОЖЖЯМ І КРИМОМ У ПЕРІОД НОВОЇ СІЧІ (1734–1775 рр.)

Запорозько-кримські взаємини довгий час розвивалися у нестабільних умовах прикордоння (Великого Степового кордону). У контактній зоні Північного Причорномор'я, необтяженій політико-адміністративними кордонами та установами, сформувався відповідний тип людини та виникли своєрідні державні утворення (Запорозькі Січі, Кримське ханство з підвладними йому ногайськими ордами), які були пристосовані до умов співіснування різних економічних, соціальних, адміністративних, культурних, релігійних систем в регіоні та забезпечували їх взаємодію.

За часи Нової Січі (1734–1775 рр.) запорозько-кримські взаємини зберігали традиційно суперечливий характер. Але з фіксацією кордонів та гарантіями миру між Російською та Османською імперіями (умовами російсько-турецьких мирних трактатів – Белградського (1739 р.), а потім Кючук-Кайнарджийського (1774 р.)) стабілізується і запорозько-кримське прикордоння. Це мало своїм наслідком зміцнення господарських і торговельних зв'язків Запорожжя і Криму. Відбулося розширення обсягів торгівлі сіллю, хлібом, продуктами скотарства, ремісничими та мануфактурними виробами; запорожці і татари взаємно допускали використання своїх земель для господарських потреб. Запорожжя і Крим були сталою ланкою транзитної торгівлі в регіоні, на забезпечення якої були спрямовані зусилля місцевих адміністрацій.

Широкий спектр запорозько-кримських господарських контактів та торгівлі фрагментарно представлений в узагальнюючих працях з історії Запорожжя [8; 9; 12; 16; 28] та історії господарства України [17-20]. Більшість дослідників підкреслювали значення для розвитку Запорозьких Вольностей в часи Нової Січі економічних зв'язків з Кримом, перш за все транзитної торгівлі [15]. Водночас, предметом окремого розгляду такі важливі ланки, що забезпечували інтеграцію господарських комплексів Запорожжя і Криму, як обіг капіталів та робочої сили, стають вперше.

Багатий джерельний матеріал з означеної проблематики представлений в документальних комплексах Архіву Коша, канцелярії Київського генерал-губернатора, гетьманської канцелярії, Колегії іноземних справ тощо. Їх часткове введення в науковий обіг завдячує публікаціям А. Скальковського, А. Андрієвського, Д. Яворницького ХІХ – початку ХХ ст. На сучасному етапі непересічне значення мають академічні видання Архіву Коша.

Метою даної роботи є визначення особливостей обігу капіталів та цінних паперів, форм фінансування торговельних операцій за участю запорожців та підданців кримських ханів, а також дослідження масштабів обігу, регламентації та основних сфер застосування робочої сили між Запорозькою Новою Січчю та Кримом.

Значною перешкодою економічного розвитку Запорозьких Вольностей та транзитної торгівлі у регіоні був брак капіталів. Хоча за часи Нової Січі намітилася спеціалізація в галузі лихварства та кредиту, серед запорожців переважав тип універсального підприємця, який мав розвинене багатогалузеве господарство, займався промислами, торгівлею, а також лихварством. На Запорозжжі кредитні зобов'язання часто були «прив'язані» до товарів найбільш стабільної вартості – коней, худоби, солі. Вони могли бути конвертовані як на території Вольностей, так і за їх межами. За припущенням О. Олійника, кредитні зобов'язання можна певною мірою вважати «місцевою валютою», яка забезпечувала розвиток запорозького господарства і в цьому розумінні становила загрозу економічному укріпленню Російської імперії в регіоні [12, с. 174].

Позики давалися на суму 2–2000 крб. під відсотки до подвійних на рік. Значні лихварські операції вели Кіш [8, с. 340-341, 348], Василь Кишенський [8, с. 234], Петро Калнишевський [9, с. 20, 22, 30]. При переписі майна запорозької старшини після ліквідації Січі у Калнишевського було вилучено чимало боргових розписок та грошей готівкою, в тому числі і турецькі (півтора леви, леви, паралі, фондуклі та тинфи) [14, с. 266-267].

Треба відмітити, що лихварські операції між татарами і запорожцями обслуговували переважно торгівельну справу, а саме у формі торгівлі в кредит («під вексель»). Укладання торгових угод між окремими особами на виплат або в борг стало звичайною справою. Тобто, за домовленістю (яку найчастіше письмово оформляли), купець при купівлі товару за нього готівкою або зовсім не розраховувався, або розраховувався частково. Остаточний розрахунок передбачався після перепродажу товару. Серед іншого, це пов'язано і з небезпекою перевезення готівки через причорноморські степи. Поєднання в одній справі операцій торгівлі і кредиту ускладнювало розрахунки, але в цілому сприяло зменшенню відсотків на позичений капітал. Така організація торгівлі та кредиту в умовах відсутності єдиного правового поля в регіоні могла існувати тільки в разі підтримки прикордонними адміністраціями.

Зустрічаються приклади позики досить різних сум між татарами і запорожцями. 26 листопада 1755 р. перекопський житель Кара-Мегмет, перебуваючи на Січі в купецьких справах, закупив у козака куреня Шкуринського Івана Чорного тютюну в борг на 440 крб. до 1 березня 1756 р. [22, арк. 56]. У 1757 р. різні кримські купці заборгували російському купцеві Макарову, котрий утримував крамницю при Січі, 2422 турецьких левків [8, с. 204]. Восени 1763 р. перекопський житель, купець турок Ібрагім-баша їздив до Кам'янки для купівлі сала та "збирання боргів" і "назбирав" 16 крб. Імовірно, йдеться про відсотки на позики кільком дрібним клієнтам з запорозької торгової людності [23, арк. 244]. Серед чумаків-підприємців були такі заможні власники, що могли не тільки утримувати великі валки, а й гарантувати вартість товарів, що перевозилися. Козаки Гаврило Кобелець

Шкуринського куреня і Петро Бойко Кирилівського куреня перевозили товар сотника Іцька Тумена, видали останньому гарантійну розписку [8, с. 209].

Січова адміністрація суворо доглядала за тим, щоб дебітори точно дотримувалися своїх зобов'язань і щоб точно брали відсотки на позичений капітал. Для усунення ускладнень, що виникали між торговими людьми, при Січі був «купецький базарний правильний суд». Також існувала посада кантаржія, котрий стежив за правильністю мір і ваги, водночас відповідав за збирання мита з іноземних купців [18, с. 180]. У разі несплати боргу при лихварських операціях між запорожцями і татарами кредитори як із запорожців, так і турок і татар подавали скарги Кошу, особливо якщо дебітори знаходилися на території Вольностей. У Коші проводилася нотаріальна реєстрація протестів по вексям купців і козаків з різних місць – Торговиці, Путивля, фортеці Св.Єлизавети та ін. [6, с. 102]. У 1765 р. в Кіш особисто подав скаргу російський купець Є. Ніколаєв, якого обдурив в Константинополі компаньйон – підданець хана, що переховується в Криму [10, арк. 154].

Офіційно за кордоном справами запорозьких купців опікувалися російські резиденти в Стамбулі (від початку 1740-х рр.), консул в Криму з'явився лише 1763–1765 рр. У віддалених районах, наприклад, на території Османської імперії, посередницьку роль у грошових позиках могли взяти на себе офіційні представники Російської імперії. Наприклад, 1760 р. посередництво у позиці грошей запорозьким купцям надали резидент та головний перекладач при російському посольстві в Константинополі [6, с. 56]. За межами Вольностей також можна було в торговельних операціях спиратися на авторитет Коша чи конкретних представників січової адміністрації.

Треба звернути увагу, що торгувала "під вексель" та займалася лихварством переважно старшина, яка мала економічні та правові можливості контролю виконання зобов'язань дебіторами. У такий неспокійний час саме офіційний статус дозволяв запорозькій старшині влагоджувати свої особисті справи з татарами. Старшина мала значні прибутки від торгівлі у самій Січі – брала певний ралець з торговців на новий рік та від кожного каравану, сама торгувала та виступала посередником у торговельних операціях, прямо або опосередковано надавала адміністративну підтримку січовим купцям.

Наприклад, кантаржій Костянтин Іванов. Так, 3 серпня 1763 р. козак куреня Криловського Андрій Трохимовський у Перекопі продав місцевому яничару Кара Кулукину Муграт-баші в борг товару на 54 крб. 60 коп. Означений турок своєчасно віддав частину боргу – 38 крб., а ще 16 крб. залишався винен. Трохимовський просив Кіш зорганізувати передачу боргу через кантаржія Іванова, який їде до Бахчисараю [24, арк. 28]. Вже через рік Іванов веде власні торговельні операції з кримськими жителями. 26 серпня 1765 р. він представив в Кіш два "обліки" за 30 червня 1764 р. від бахчисарайського жителя Зерона Мовседі Карабетова із такими

зобов'язанням: 1) повернути до 1 жовтня 1764 р. 135 російських рублів сріблом, а якщо ні – то нараховуватиметься пеня 2% на місяць; 2) постачити Січ кримським вином по 7 копійок на суму 900 левков. Оскільки той Карабет не виконав зобов'язань, то Іванов править з нього 900 талерів російськими рублями, про що і йдеться у листі кошового до калги-султана від 29 серпні 1765 р. [21, с. 600].

У разі необхідності підтримку запорозьким та татарським купцям та кредиторам надавали татарська та турецька адміністрації. Турки, Ахмет з товаришем, купили у 1775 р. овець на Січі у Калнишевського під вексель. Через те, що Ахмет виявився некредитоспроможним, турецький суд ухвалив передати вівці іншим купцям з відстрочкою виплат на 4 місяці. Це рішення було підтверджено очаківським пашею і від нього повідомлено Калнишевського із застереженням "впредь для покупки овец в ваши стороны приезжающим не для чего не верить и никаких товаров в борг не давать" [25, арк. 13-14]. У Кримському ханстві в організації торгівлі діяла переважно відкупна система. Так, на ханських (Перекопських озерах) за видобування і продаж солі відповідали призначені імани, але вони були не тільки посадовцями, а й мали особистий зиск від озер як відкупщики. Адміністративний контроль за постачанням солі чумакам здійснював перекопський каймакам. У кримських містах за організацією торгівлі і збиранням мита наглядали представники адміністрації.

Таким чином, на потреби економічного розвитку Запорозжжя і Криму, перш за все торгівлі, з середини XVIII ст. відбувається становлення в регіоні системи обігу капіталів у різноманітних формах – від лихварства до кредитування торговельних операцій. Особливостями цієї системи обігу капіталів було те, що вона забезпечувалася міжособистісними зв'язками та зв'язками з прикордонними адміністраціями.

Важливим аспектом господарських зв'язків Криму та Запорозжжя у середині XVIII ст. стає обіг робочої сили. Значні масштаби обігу робочої сили в регіоні пов'язані, з одного боку, зацікавленістю запорозької адміністрації та запорозьких купців-підприємців у розширенні товарного виробництва, колонізації Вольностей і насиченні ринку робочої сили. З другого боку, господарства турок, татар та ногайців все більше потребували, поряд із працею рабів та інших залежних категорій населення, залучення додаткової вільної робочої сили.

Запорозжжя, яке завжди відчувало брак робочої сили, різними способами заманювало на Січ переселенців, в тому числі й іноземців; головне, щоб нова людність визнавала зверхність Коша. Основна хвиля колонізації йшла з етнічних українських земель та осідала у північних паланках Вольностей, де розвивалося землеробство, яке потребувало великої кількості робочих рук. Освоєння південних районів Вольностей базувалося, перш за все, на розвитку тваринництва, промислів (рибного, соляного) та торгівлі, що не потребувало маси робітників, але й, водночас, висувало до них певні вимоги – власну господарську та підприємницьку ініціативу, широту поглядів, невибагливість

в умовах праці та способах розрахунків, вміння відстоювати свої економічні інтереси в небезпечних умовах прикордонної смуги.

Тому втікачі з татарського та турецького полону різних національностей, повернені на батьківщину "потурнаки", перш за все, колишні запорожці, часто осідали на території Вольностей. Татари були незадоволені, що запорожці переховують у себе втікачів, та навіть потурають таким втечам. Наприклад, у листопаді 1739 р. ногайці під проводом Джаумурзи спустошили Гард з помсти за те, що гардовий полковник переховував калмиків – російських підданців, що втекли з ногайського полону [26, с. 165]. 1749 р. козаки Джерелівського куреня спіймали кількох перекопських мешканців і забрали їх з собою на Січ. Татари, які приїжджали на Січ, бачили, що один з полонених на базарній площі "продает ветхие рубашки, також и перемывает" (тобто, працює "лахмітником") [8, с. 138]. Служитель кримського жителя Селамі, грузин Кутлугельди поїхав на Січ для купівлі товару, але на перевозі його завернули запорожці з вимогою залишитися жити на Січі, що той Кутлугельди і зробив (1758 р.) [4, с. 135].

На Запорозжжі умови оплати базувалися на повній довірі "товариства" і були неприйнятними для мусульман, перш за все, з релігійних причин. Але не можна виключати можливість використання праці підданців кримського хана (не мусульман) по найму в запорозькому господарстві, промислах і торгівлі.

У господарстві ногайських та кримських татар використання запорожців в якості найомних робітників (за термінологією XVIII ст. – "аргатів") та осіб без певного роду занять ("ренджиперів", в буквальному перекладі – безпритульний, волоцюга) охоплювало різні сфери – сільське господарство, торгівлю, тваринництво, ремесло, промисли та ін. Поширення аргатування запорожців за кордоном можна пояснити економічними причинами, а також можливостями вільного пересування і віддаленістю від російської адміністрації, адже в середині XVIII ст. Запорозжжя вже не гарантувало невидачі втікачів. Більш висока платня зумовлена нижчим рівнем конкуренції у пропозиції робочої сили в прикордонній смузі та на території Османської імперії і Кримського ханства, що можна пояснити воєнною напруженістю в регіоні та повільними темпами розладу традиційного суспільства південних сусідів запорожців, яке не могло забезпечити себе вільною робочою силою.

Наведемо кілька прикладів застосування найманої праці запорожців за межами Вольностей. Козак Переяславського куреня Іван Обдула на допиті у 1762 р. розповів, що він був у різних промислах у Малоросії, а потім на Запорозжжі, також по паланках. Улітку 1761 р. в Прогноях сіль "громадив", а потім з курінним Корсунським Іваном Ткачем до цього 1762 р. за Очаковом у морі на рибному промислі був. Після того жив в Очакові, працював шевцем разом з польськими шевцями до березня [8, с. 156]. Один з ватажків Коліївщини, запорожець М.Залізняк десь між 1762 та 1768 роками перебував "на низу між козаками, потім у турецькому місті Очакові був у шинковому

промислі” [9, с. 238]. 15 вересня 1763 р. прогноїнський полковник Трохим Скороход рапортував Кошу, що в перших числах серпня приїздив у Прогноїнську паланку очаківський турок Муштук Бошняк і запрошував козаків за бажанням "с половины соли громадить" [8, с. 309].

Іноді сезонний найм запорожців на роботу в межах Кримського ханства і на території Очакова переставав бути сезонним, запорожцям не було потреби повертатися на батьківщину навіть на зимівлю. Кіш намагався контролювати цей процес. Зростання кількості запорожців у межах Кримського ханства призводило до занепокоєння російського уряду. Татарська сторона також визнавала існування цієї проблеми, хоча і зайняла двоїсту, непослідовну позицію. Хоч офіційні кримська і очаківська влади і були зацікавлені у притоку найманої робочої сили з Запорозжжя, великі зовнішньополітичні проблеми, пов'язані з цим, та посилення прикордонних суперечок при неконтрольованому русі робочої сили змушували урядовців вдаватися до регуляції цього процесу.

Таким чином, за обопільною згодою 1744 р. до Бахчисараю було відряджено російського представника поручика О.Нікіфорова з завданням російських підданців запорозьких та малоросійських козаків, які перебували на заробітках в Криму, а також “скитающихся по всему Крыму jako плутов” всіх до одного зібрати і повернути в межі імперії [5, арк. 69-70]. Ханський перекладач Гасан говорив О.Нікіфорову, що вони вважали аргатів “добрыми людьми”, а виявилось, що вони “самыя пьяницы и что заработанных денег не получили те все пропили” [5, арк. 7 зв.]. Ханський візир теж зневажливо відізвався про аргатів – “наши какие бедные, но ни один в Россию в наймы не идет” [5, арк. 36 зв.].

Хан заборонив своїм підданцям утримувати аргатів під страхом смертної кари і наказав місцевій владі вислати в межі Російської імперії всіх аргатів, а з Бахчисараю повинен їх був вивезти разом із звільненими з полону сам Нікіфоров. Ті з аргатів, що самі звернулися до Нікіфорова із бажанням легально повернутися на батьківщину, отримували паспорти, інші вивозилися примусово. Власне його стараннями з Бахчисараю було вивезено 35 аргатів – запорожців. Поручик нарікав на неможливість вислати ще багатьох, які в Криму одружилися з гречанками [1, с. 14].

У 1746 р. російський резидент у Стамбулі А.І.Неплюєв в офіційній бесіді з турецьким реїс-ефенді виказав незадоволення тим, що хан не висилає з Криму “козаков, называемых аргатами”. Реїс-ефенді пообіцяв “сделать внушение” кримському хану, але зауважив, що не розуміє, чому російський уряд забороняє своїм підданним шукати заробітку в дружній державі, бо така можливість є “плодом мира” між імперіями [2, с. 452].

Надалі ханська адміністрація неодноразово висилала запорожців. 1754 р. відрядженому від київського віце-губернатора І.Костюріна офіцеру з Криму видано 28 аргатів і ренджиперів. З них четверо виявилися росіянами, решта – гетьманськими і запорозькими козаками [4, с. 85]. Царським наказом 16 липня 1754 р. гетьману К. Розумовському було наказано відіслати їх до

Глухова і тримати під вартою, оскільки “ежели не отдалены будут, то паки в крымские места уйдут и других с собою подговорят” [4, с. 86].

На вимогу хана ордером до інгульського полковника Степана Блакитного восени 1758 р. Кіш наказав відрядити до Криму старшину і закликати запорожців на зимівлю в Запорожжя [23, арк. 60]. Тому думка О. Рябініна-Скляревського про «екстериторіальність» запорожців, наприклад, в Очакові, є перебільшенням [11, арк. 2].

Маємо чимало прикладів використання турками і татарами найманої праці запорожців не тільки в межах кримсько-турецьких володінь, а й на території самих Вольностей та в Малоросії. Так, 1740 р. перекопський купець Бекташ перебував в Микитиному і найняв в «челядники» Лук'яна, козака Дятківського куреня [7, с. 227]. 1741 р. бахчисарайський купець Ібрагім Халіл Баша найняв Василя, козака Брюховецького куреня, в «толмачі» для поїздки в Малоросію [7, с. 225]. 1742 р. перекопські жителі Магмут Адабаша та Якай Гаджи переганяли в Крим придбаних в Малоросії овець і в Микитиному найняли Василя, козака Медведківського куреня [7, с. 229]. 1758 р. козак Полтавського куреня Трохим Чумак їздив до Криму з фуурою жителя перекопського яничара Остапа Баши з його товаром (борошном та пшоном) по Дніпру на двох дубах [8, с. 298].

Такий вільний обіг робочої сили між двома ворогуючими імперіями при відсутності необхідного правового і дипломатичного забезпечення мав й іншу сторону – зловживання як з боку робітників, так і роботодавців. Місцева адміністрація з обох боків кордону на свій страх і ризик вирішувала спірні питання. Житель Очакова Нейбі рейза 24 грудня 1774 р. подав скаргу на найнятого їм для перевезення з Балти на Січ товару якогось волошина, що втік. Очаківський Ісмаїл-паша особисто звернувся до Коша найняти тому турчину підводу з охороною до Січі, щоб отримати свій товар [3, с. 15-16].

Окремого висвітлення при розгляді обігу робочої сили між Запорожжям та Кримом потребує питання захоплення полонених та їх використання як робочої сили. Мирними трактатами передбачалося повернення полонених без будь-якого викупу. Запорожці у мирні часи не захоплювали полонених (маємо випадки підбурення до зміни підданства, або повернення на батьківщину колишніх "потурнаків"). Цього не можна сказати про південних сусідів запорожців, яких навіть у мирні часи штовхала до захоплення людей у полон традиційна економічна потреба в робочій силі для певних галузей господарства та сфери послуг. Перебуваючи в Криму та інших місцях, запорозькі купці, розвідники, робітники подавали в Кіш відомості про полонених і російська сторона вимагала їх видачі.

За джерелами, в таких галузях татарського та ногайського господарств як скотарство та землеробство зустрічаємо використання робочої сили такої категорії як «природные потурченые козаки» [7, с. 323-326]. Це свідчить про існування, принаймні до середини XVIII ст., в Кримському ханстві прошарку вихідців з українських земель (чоловічої та жіночої статі), які за різними обставинами укорінилися на чужині і змінили віру.

Під час бойових дій, звісно, захоплювали полонених і запорожці. Питання їх охорони та використання потребує окремої уваги. С.Ф.Плецький підкреслює, що запорозька система утримання полонених забезпечувала січове господарство додатковою робочою силою, не вимагала значних витрат на утримання полонених і зберігала життя бранців [13, с. 207-208].

Таким чином, розширення у середині XVIII ст. ринку робочої сили в регіоні сприяло зміцненню позицій приватної власності, поширенню сфери економічного примусу, розвитку прогресивних форм господарства обох спільнот. Водночас слабкий адміністративний контроль у порубіжній зоні, воєнне протистояння Російської та Османської імперій не сприяли виробленню сталої системи регулювання обігу капіталів та робочої сили між Запорозжжям та Кримським ханством.

1. Андрєєва С.С. Матеріали з історії Південної України XVIII ст. у фондах Архіву зовнішньої політики Російської імперії // Південна Україна XVIII–XIX ст. – Вип.7. – Запоріжжя, 2003. – С.7-34.
2. [Андрієвский А.А]. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 гг. // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Т.XIV. – Одесса, 1886. – С. 283-719.
3. [Андрієвский А.А.] Материалы для истории Южнорусского края в XVIII ст. (1715–1774), извлеченные из старых дел Киевского губернского архива А.А. Андрієвским. – Одесса, 1886.
4. Андрієвский А.А. Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743–1767) // ЗООИД. – Т.XVI. – Одесса, 1894. – С. 117-266.
5. Архів зовнішньої політики Російської імперії (м. Москва, РФ). – Ф. 123: Сношения России с Крымом. – Оп.1. 1744. – Спр. 2.
6. Архів Коша Нової Запорізької Січі. Опис справ. 1713–1776. Вид. 2-ге, доповнене і виправлене. – К., 1994.
7. Архів Коша Нової Запорізької Січі. Корпус документів 1734–1775. – Т.2. – К., 2000.
8. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775. – К., 1961.
9. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. – К., 1994.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУ). – Ф.V: Сборник различных местных документов. – Спр. 1-103.
11. ІР НБУ. – Ф.X. [«Архів ВУНАС»] – Спр.22926: Рябінін-Скляревський О. Запоріжжя і Турецький Очаків. Конспект доповіді 1930 р.
12. Олійник О.Л. Запорізький зимівник часів Нової Січі (1734–1775). – Запоріжжя, 2005.
13. Плецький С.Ф. Полонені війська запорізького (за документами 1773 р.) // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Вип. 4(5). – Запоріжжя, 1999. – С. 208-212.
14. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. В 2-х томах. – Т.I. – Мюнхен, 1965.
15. Прохоров Д.А. Крымское ханство в контексте Черноморской торговли (XV–XVIII вв.) // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Вып. VIII. – Симферополь, 1999. – С. 388-401.
16. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорізького. – Дніпропетровськ, 1994.
17. Слабченко М.Є. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны. – Ч.1. – Т.III.– Харьков, 1923. – 192 с.

18. Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких Вольностей // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – Вип. VI. – К., 1929. – С. 159-252.
19. Слабченко М. Социально-правовая організація Січі Запорозької // Праці комісії для виучування західно-руського та українського права. – Вип. III. – К., 1927. – С. 203-340.
20. Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. // Історико-географічний збірник. – Т.2. – К., 1928. – С.2-31.
21. Хмарський В., Кузик Т. Документи з історії запорозького козацтва в зібранні рукописів Одеського товариства історії і старожитностей // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 8-9. – К., 2002. – С.597-619.
22. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.229: Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Оп.1.– Спр.30.
23. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.138.
24. ЦДІАК України – Ф.229. – Оп.1. – Спр.161.
25. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.346.
26. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков. – Т.2.– Владимир, 1903.
27. Эварницкий Д.И. Сборник материалов по истории запорожских казаков. – Спб., 1888.
28. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. У 3-х томах. – Т.1. – Львів, 1990.

The article deals with the usurious, commercial and credit operations between Cossacks and servants of Crimean Khan during the New Sych.